

Marcin Jędrzejczyk

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

e-mail: jedrzejm@uek.krakow.pl

**PARADYGMAT NAKŁADÓW A PARADYGMAT
UŻYTECZNOŚCI W OCENIE DOKONAŃ
I W OCENIE POZIOMU ZARZĄDZANIA
JEDNOSTKĄ GOSPODARCZĄ**

**COST PRINCIPLE VS. UTILITY PRINCIPLE
IN THE MEASUREMENT OF THE FINANCIAL
STANDING AND THE MANAGEMENT ASSESSMENT
PROCESS IN THE COMPANY**

DOI: 10.15611/pn.2017.472.09

JEL Classification: A12, M40, M41

Streszczenie: Domenę rachunkowości stanowi przede wszystkim okresowy pomiar rezultatów działalności gospodarczej. Na wynik raportowany przez podmiot gospodarczy duży wpływ mają modele wyceny stosowane w bilansie jednostki. Sprawozdania finansowe stanowią w największym stopniu podstawę oceny poziomu zarządzania jednostką gospodarczą. Celem prowadzonych rozważań jest prezentacja metodologii pomiaru w rachunkowości oraz wykazania sprzężenia zwrotnego stosowanych modeli wyceny w kontekście oceny kondycji finansowej jednostki gospodarczej oraz późniejszej oceny poziomu zarządzania przy użyciu klasycznych mierników, takich jak: zysk, rentowność sprzedaży, rentowność aktywów czy też wskaźniki zadłużenia. Różnice powstające w wyniku zastosowania różnych modeli wyceny wywodzących się z odmiennych paradygmatów powinny być brane pod uwagę przez oceniających pracę menedżerów oraz inwestorów oceniających kondycję finansową podmiotu gospodarczego.

Słowa kluczowe: produktywność pracy, zyskowność, pomiar dokonań, wymiary rachunkowości.

Summary: Cost accounting is among other some quantitative description of manufacturing processes. Using algebraic notations of variables appearing in cost accounting one can describe production by a function of many arguments. Considerations lead to findings of an important factor namely management coefficient. The management coefficient can represent the value of several crucial ratios that characterize economic condition of the enterprise and in addition can estimate the management level of the company. As shown in the management coefficient M is the composition of couple of ratios. Its growing value is the strong premise to the opinion of the good management in the company and good condition of the whole

company. It can also serve as the most important factor in the process of assessment of the financial standing of the company which was proved in the paper on the basis of manufacturing company financial data.

Keywords: labour productivity, profitability, performance measurement, accounting dimensions.

1. Wstęp

Koszt historyczny, obok zasady dualizmu, stanowi podstawę 11 uniwersalnych zasad rachunkowości. Nie bez przyczyny to właśnie koszt historyczny jest najszerzej używaną oraz powszechnie akceptowaną metodą pomiaru wartości w rachunkowości. Traktując wartość jako koncentrację kapitału w obiekcie, czyli koncentrację zdolności do wykonywania pracy [Dobija 2015], wartość mierzona jest jako suma tej potencjalnej zdolności, która wygeneruje w przyszłości korzyści ekonomiczne wycenione według nakładu pracy. W praktyce rachunkowości, zwłaszcza w kontekście standardów rachunkowości, zauważa się rosnącą tendencję do zmniejszania roli kosztu historycznego na korzyść rynkowych miar wartości, czego przejawem jest dążność do ustalania wartości godziwej. Wartość godziwa pojawiła się w polskim prawie bilansowym z nowelizacją Ustawy o rachunkowości z roku 2000 i zdefiniowana została jako: „kwota, za jaką dany składnik aktywów mógłby zostać wymieniony, a zobowiązanie uregulowane w kwotach wymagających zapłaty na warunkach transakcji rynkowej pomiędzy racjonalnymi, zainteresowanymi i dobrze poinformowanymi, nie powiązаныmi ze sobą stronami”.

Pomiędzy tymi dwoma podejściami rysuje się istotna różnica w postrzeganiu kategorii wartości, co wymaga precyzyjnej analizy w kontekście oceny kondycji finansowej podmiotu gospodarczego, a co za tym idzie – poziomu zarządzania jednostką gospodarczą. Jak wskazują ostatnio publikowane prace, dwoistość podejścia do wyceny w polskim systemie bilansowym ma istotny wpływ na efekty oceny pracy zarządu lub interpretację danych pochodzących z analizy finansowej sprawozdania finansowego [Hołda 2013].

Celem artykułu jest dedukcyjne wyprowadzenie praktycznych skutków upowszechniania się w systemie rachunkowości paradygmatu użyteczności. Warto zauważyć, że zmiana modeli wyceny powoduje szereg komplikacji w interpretacji pozycji kwantyfikowanych w sprawozdawczości finansowej podmiotów gospodarczych raportujących według Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej (MSSF), które w większej mierze umożliwiają stosowanie wartości godziwej (MSSF 13). Takie podejście skutkuje bowiem zmianą wartości wskaźników finansowych stosowanych w metodyce analizy finansowej, która często służy do oceny pracy zarządu czy też po prostu jest traktowana jako sposób pomiaru dokonań jednostki gospodarczej.

2. Paradygmat nakładów jako domena systemu rachunkowości

Analizując zasadność stosowania kosztu historycznego w systemie rachunkowości, sięgnąć należy do źródeł tej kategorii pomiaru w starożytności. M. Dobija i M. Jędrzejczyk w *Szkicach z historii rachunkowości* zwracają uwagę na rolę procesu pracy w rozwoju cywilizacji i systemów rachunkowych od VIII tysiąclecia p.n.e. [Dobija, Jędrzejczyk 2011]. Nietrudno zauważyć, że starożytne gospodarki agrarne za podstawowy paradygmat wyceny uznawały wartość wynikającą z kumulowania się nakładów w procesach gospodarczych. Konsekwencją pomiaru zgodnego z tym paradygmatem było rozwijanie się nurtu prowadzącego do sformułowania zasady kosztu historycznego.

Jeden z najsłynniejszych teoretyków rachunkowości, Y. Ijiri, zauważył, że we współczesnym świecie (współczesnej ekonomii) funkcjonują dwa równoległe paradygmaty wyceny [Ijiri 1999]: paradygmat oparty na nakładach i paradygmat oparty na użyteczności¹. Z jego przemyśleń wynika, że nie da się zaprzeczyć zasadzie kosztu historycznego, lecz niewątpliwie we współczesnej ekonomii kapitału jest on używany jedynie w rachunkowości. Ekonomisci przestali posługiwać się paradygmatem nakładów z powodów rynkowych. Paradygmat nakładów nie weryfikuje bowiem wartości rynkowej, co więcej, w globalnej i nastawionej na sektor usług gospodarce luka pomiędzy wartością nakładów a wartością rynkową poszerza się. Wskazuje na to badanie opublikowane przez B. Lev, F. Gu w pracy *The End of Accounting and the Path Forward for Investors and Managers* [2016].

Trudno jednak zaprzeczyć, że to właśnie podejście nakładowe oparte na cenie nabycia lub koszcie wytworzenia stanowi filar systemu rachunkowości do czasów współczesnych. Na tę kwestię zwrócił w szczególny sposób uwagę M. Dobija w pracy *Gdy rachunkowość była ekonomią* [2015].

Autor wskazuje, że do czasu, kiedy podstawą gospodarki stał się pieniądz monetarny, cywilizacje i gospodarki posługiwały się pracą jako podstawową kategorią ekonomiczną. To wydatek pracy mierzony w czasie determinował wartość poszczególnych aktywów i tym samym wpływał na wartość stosowanego w danej gospodarce medium wymiany (pieniądza). Przez 5 tysięcy lat tę rolę przejęły tokeny, ustępując w II tysiącleciu p.n.e. tabliczkom [Dobija, Jędrzejczyk 2011]. Wspomniana filozofia znajduje jeszcze odzwierciedlenie w tekstach klasyka A. Smitha: „Praca była pierwszą ceną, oryginalnym pieniądzem, którym się płaci za wszystkie rzeczy. To nie złotem ani srebrem, lecz pracą nabywa się wszelkie bogactwa tego świata; ona określa wartość produktów dla tych, którzy je posiadają i zamierzają je wymienić na inne produkty, ta wartość jest dokładnie równa ilości pracy, która umożliwia im zakup lub dysponowanie” [Smith 1776]. Jest to jeden z ostatnich przejawów takiego rozumienia pracy. Jak wskazuje M. Dobija w artykule, już w tym samym

¹ In contrast to the labor theory of value, which focuses on input, the utility theory of value focuses on output.

traktacie A. Smitha można odczytać jego akceptację monet jako pieniądza postępowego, niosącego za sobą wartość. Najbardziej znamiennym zdaniem, mogącym stanowić podsumowanie rozważań tej części tekstu, jest stwierdzenie [Dobija 2015]: „Rachunkowość współczesna, mimo że nakierowana bardziej na pomiar kapitału i jego zmian w gospodarowaniu, działa nadal według dawnego paradygmatu i koncentruje się na nakładach w ich historycznym, kosztowym ujęciu”.

3. Użyteczność w naukach ekonomicznych w kontekście sprawozdawczym

Zgodnie z wnioskiem prezentowanym przez Y. Ijiriego, dotyczącym kształtu współczesnej ekonomii, należy zauważyć, że podejście nakładowe staje się swego rodzaju utrudnieniem w praktyce rachunkowości w sferze mikroekonomicznej. W ostatnich latach zaobserwować można specyficzne dążenie do wykazywania informacji sprawozdawczej w sposób umożliwiający inwestorowi wiarygodną ocenę kondycji finansowej podmiotu gospodarczego. Jak wskazują niektórzy autorzy, nie da się tego uczynić, stosując paradygmat nakładów, który nie prowadzi do właściwych wniosków.

Wprowadzona w 2000 roku nowelizacja Ustawy o rachunkowości, zawierająca definicję wartości godziwej oraz ciągle jej modyfikacje prowadzące do unifikacji polskiego prawa bilansowego ze standardami MSR/MSSF, zdają się przemawiać za tym faktem.

W ujęciu bilansowym podejście *true and fair view* zdominowało standardy rachunkowości. Ten anglosaski sposób zapewnienia jasnego i rzetelnego obrazu wpływa również na korektę modelu kontynentalnego przez kontynuacyjną standaryzację i harmonizację rachunkowości [Hołda 2013]. A. Helin we wstępie do ustawy o rachunkowości z komentarzem wskazuje na dwa modele wyceny w praktyce rachunkowości: model transakcyjny oraz tak zwany model wartości [Helin 2004]. Model oparty na teorii transakcyjnej kładzie nacisk na ustalenie wyniku finansowego przedsiębiorstwa. Zatem priorytetowe stają się zasady rachunkowości dążące do ustalenia rentowności podmiotu gospodarczego. Podejście transakcyjne opiera się wyłącznie na transakcjach zrealizowanych przez podmiot, wykorzystując do pomiaru przychodów i kosztów zasadę współmierności oraz zasadę ostrożnej wyceny. Wycena pozycji bilansowych schodzi na dalszy plan i jest w całości podporządkowana ustaleniu wyniku finansowego, nie biorąc pod uwagę kategorii wartości.

W teorii wartości nacisk kładzie się na odbiorcę informacji finansowej, a ocena kondycji podmiotu oparta jest na rzetelnym pomiarze wartości kapitału własnego. Najistotniejszym z tego punktu widzenia sprawozdaniem finansowym jest zatem bilans. Podstawową zasadą staje się zasada wyższości treści nad formą, a ponadto na znaczeniu zyskuje kategoria wartości. A zatem wszelkie pozycje bilansowe prezentowane w sprawozdaniu finansowym muszą pozostawać w zgodności z katego-

rią wartości. Model oparty na teorii wartości staje się obecnie w dobie globalizacji gospodarczej, wiodącym modelem koncepcyjnym rachunkowości.

4. Próba oceny poziomu zarządzania jednostką gospodarczą w kontekście dwóch paradygmatów

Analizując wpływ stosowania paradygmatu użyteczności w warunkach polskich, zwrócić należy uwagę na praktyczne implikacje pomiaru przy użyciu podejścia rynkowego, stanowiącego próbę wdrożenia podejścia transakcyjnego w procesie wyceny pozycji sprawozdawczych. Jak wskazuje praktyka sprawozdawczości finansowej, w przypadku stosowania polskiej Ustawy o rachunkowości nie ma w zasadzie żadnego przypadku, w którym przedsiębiorstwo musiałoby wycenić jakąkolwiek pozycję w wartości godziwej. To oznacza, że obraz sprawozdania finansowego przyjmuje typowo retrospektywny charakter i nie koreluje z faktyczną wartością substancji majątkowej przedsiębiorstwa. Jest to podejście klasyczne, które w rzeczywistości gwarantuje obiektywizm wyceny i ujawniania pozycji sprawozdawczych.

W Międzynarodowych Standardach Sprawozdawczości Finansowej (jak i innych standardach, np. US GAAP) zaobserwować można rosnącą tendencję do wykorzystywania modeli wyceny opartych na wartości godziwej. Jako przykład podać można wartości niematerialne i prawne, rzeczowe aktywa trwałe, inwestycje długoci i krótkoterminowe ze szczególnym uwzględnieniem instrumentów finansowych. W poprzednio publikowanych pracach wykazano dużą dozę subiektywizmu w wycenie wyżej wymienionych pozycji sprawozdawczych [Jędrzejczyk 2011, 2013]. Jednak w niniejszych rozważaniach to nie obiektywizm pomiaru podlega ocenie, lecz wpływ stosowanego paradygmatu wyceny na ocenę poziomu zarządzania i kondycji finansowej przedsiębiorstwa.

Można zauważyć, że sprawozdanie finansowe po konwersji z Ustawy o rachunkowości do systemu MSR/MSSF ma największy walor badawczy w tym zakresie. Gdyż przedstawia na ten sam moment bilansowy pozycje wycenione według wymogów Ustawy o rachunkowości oraz Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej.

Trudno jest jednak jednoznacznie stwierdzić kierunek wpływu stosowanych reguł na ocenę poziomu zarządzania czy ocenę kondycji finansowej przygotowanej za pomocą metodyki analizy finansowej. Różnice wynikające z wyceny aktywów trwałych wykazują wpływ na wskaźniki rentowności aktywów czy kapitału własnego, co jest skutkiem przeszacowania rzeczowych aktywów trwałych, wartości niematerialnych czy inwestycji długoterminowych. W grupie wskaźników zadłużenia, ze względu na ich konstrukcję, można również zaobserwować istotne różnice, co dotyczy przede wszystkim wskaźnika ogólnego zadłużenia oraz zadłużenia kapitału własnego. Wskaźniki płynności oraz sprawności działania zachowują

niemalże identyczne wartości bez względu na stosowane zasady wyceny pozycji bilansowych.

Zastosowanie Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej w przypadku podmiotów raportujących wcześniej według Ustawy o rachunkowości zmienia wartość większości wskaźników finansowych z grupy wskaźników rentowności i zadłużenia. Przeszacowanie obowiązkowe co najmniej na dzień bilansowy w przypadku stosowania do wyceny rzeczowych aktywów trwałych oraz wartości niematerialnych skutkuje niejednokrotnie również zmianą wyniku na pozostałej działalności operacyjnej, co ma niewielki wpływ na raportowany przez jednostkę wynik finansowy. Przyjmując za podstawę oceny dokonań w przedsiębiorstwie wynik finansowy oraz wskaźniki pochodzące z analizy finansowej, należy stwierdzić jednoznacznie, że konwersja do systemu MSR i MSSF ma wpływ na ocenę prosperowania przedsiębiorstwa oraz pracy zarządu, co wynika jedynie ze zmiany stosowanych modeli wyceny.

5. Podsumowanie

W jednostkach stosujących wynik analizy finansowej do oceny poziomu zarządzania należy jednoznacznie określać wpływ wyceny składników bilansowych na wynik analizy finansowej. Tylko tak można uniknąć błędnej interpretacji ich wartości. Jak wskazuje praktyka polskich przedsiębiorstw, wycena wartości godziwej, którą umożliwiają standardy MSR 16, MSR 38, MSSF7 oraz MSR 39, ma dość znaczący wpływ na kształtowanie się poziomu wskaźników rentowności oraz zadłużenia. Nie bez związku pozostaje niejednokrotnie niejasny sposób estymacji wartości godziwej poszczególnych składników. Dlatego działania rad nadzorczych muszą być korygowane w przypadku stosowania przez jednostkę do wyceny modelu wartości godziwej, który jest konsekwencją wpływu paradygmatu użyteczności na praktykę księgową. Jedynie rozumienie różnic pomiędzy paradygmatem nakładów stosowanym w rachunkowości oraz paradygmatem użyteczności stosowanym w ekonomii pozwala na uniknięcie błędnej oceny poziomu zarządzania przez gremia oceniające pracę zarządu czy też niewłaściwej oceny kondycji finansowej podmiotu przez odbiorców zewnętrznych. Kierunkiem dalszych badań, które stanowią konsekwencję rosnącej roli paradygmatu użyteczności w systemie rachunkowości, jest ilościowe (statystyczne) badanie dotyczące zmian wartości wskaźników finansowych po zastosowaniu przez przedsiębiorstwo, raportujące dotychczas według Ustawy o rachunkowości, Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej.

Literatura

- Barburski J., Dobija M., 2007, *Produktywność pracy w aspekcie makro- i mikroekonomicznym*, [w:] Dudyca T., Tomaszewicz Ł. (red.), *Efektywność – rozważania nad istotą i pomiarem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Dobija M., 2015, *Gdy rachunkowość była ekonomią*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, nr 83.
- Dobija M. (red.), 2010, *Teoria pomiaru kapitału i zysku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- Dobija M., Jędrzejczyk M., 2007, *Miernik produktywności pracy w kontrolingu zysku i zyskowności*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1174.
- Dobija M., Jędrzejczyk M., 2011, *Szkice z historii rachunkowości*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków.
- Dobija M., Jędrzejczyk M., 2013, *Production function in accounting approach and managerial applications*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, nr 72(128).
- Helin A., 2004, *Ustawa o rachunkowości*, C.H. Beck, Warszawa.
- Hołda A., 2013, *MSR/MSSF w polskiej praktyce gospodarczej*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa.
- Ijiri Y., 1999, *The cost principle and the labor theory of value in relation to the role of accounting theories and their depth*, [w:] Sunder S., Hidetoshi Y. (ed.), *The Japanese Style of Accounting*, Quorum Books, Westport.
- Jędrzejczyk M., 2011, *Estymacja wartości godziwej. Podejście symulacyjne*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Jędrzejczyk M., 2013, *Kurs walutowy, a ekwiwalentna translacja wartości ekonomicznych w gospodarce*, Difin, Warszawa.
- Lev B., Gu F., 2016, *The End of Accounting and the Path Forward for Investors and Managers*, John Wiley and Sons, New Jersey.
- Robinson J., 1953-1954, *The production function and the theory of capital*, Review of Economic Studies, vol. 21(2).
- Smith A., 1776, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, E. Cannan ed. 1904. Library of Economics and Liberty. Retrieved June 23, 2010 from the World Wide Web: <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN2.html> Book I, 1.5.2